

Sukupuuttomatkailun globaalit ulottuvuudet ja ajankohtaisuus ekologisissa kriiseissä

Sini Sarén, Lapin yliopisto

Tiivistelmä

Sukupuuttomatkailun ja siihen liittyvien ilmiöiden tutkimus voi toimia kriittisenä välineenä vastuullisen matkailun, ja erityisesti eläin- ja luontomatkailun vastuullisuuden, kehittämisessä. Matkailualan toimijoilla on - näin halutessaan - mahdollisuus osallistua globaalien ekologisten ja sosiaalisten haasteiden käsittelyyn sekä potentiaalia vaikuttaa asioiden kehittymiseen parempaan suuntaan. Tällainen näkökulma matkailututkimuksessa on ajankohtainen, sillä matkailuala on sekä merkittävä luonnonvarojen kuluttaja että potentiaalinen vaikuttaja ihmisen ja muun elollisen vuorovaikutuksen kehittämiselle. Tämä puheenvuoro käsittelee matkailututkimuksen pro gradu -tutkielmassani (Sarén 2024) esiin nousseita teemoja liittyen biofilian kehittymismahdollisuuksiin matkailun kautta.

Avainsanat: sukupuuttomatkailu, antroposeeni, biofilia, diskurssi, posthumanismi, vastuullinen matkailu, eläinmatkailu

Abstract

The study of extinction tourism and related phenomena can serve as a critical tool in developing responsible tourism, and particularly the responsibility of wildlife and nature tourism. Tourism industry actors have - if they wish - the opportunity to engage in addressing global ecological and social challenges and the potential to influence the development of these issues in a positive direction. This perspective in tourism research is timely, as the tourism industry is both a significant consumer of natural resources and a potential influencer in the development of human and other living beings' interactions. This contribution discusses the themes that emerged in my Master's thesis (Sarén 2024) related to the opportunities for the development of biophilia through tourism.

Keywords: extinction tourism, Anthropocene, biophilia, discourse, posthumanism, responsible tourism, animal tourism

Johdanto

Elämme antroposeenin aikakautta, jossa ihmisen toiminta määrittää maapallon tilaa. Aikakautemme ekologiset ja sosiaaliset kriisit, kuten ilmastonmuutos, ympäristön saastuminen, lajien sukupuutot ja biodiversiteettikato vaikuttavat elämäämme ja uhkaavat tulevaisuuttamme. Kriisit eivät kohtele kaikkia samalla tavalla. Toisille vaikutukset ovat jo arkipäivää aiheuttaen vakavia muutoksia elinolosuhteisiin, kun taas toiset kokevat ne vasta lievemmin tai epäsuorasti. Eriarvoisimmin vaikutukset elinolosuhteissa koskettavat eläimiä ja luontoa. Tällaiseen ekologiseen epäoikeudenmukaisuuteen on ollut vaikuttamassa ihmisen hyvinvoinnin tärkeyden korostaminen eläimiin ja luontoon nähden. (Kline ym., 2023, s. 1167.)

Huoli ekologisista kriiseistä ja planeetastamme on taustatekijä ihmisen ja kaiken muun elollisen vuorovaikutuksen kehittämisen tarpeelle (Jutilla ym., 2023, s. 48; Kline ym., 2023, s. 1167). Matkailu on merkittävä keino kehittää tätä vuorovaikutusta, sillä se on keskeinen toimiala, joka mahdollistaa erilaiset eläimen ja ihmisen väliset kohtaamiset. Matkailu myös yhdistää meitä emotionaalisesti luontoon merkityksellisemmin kuin se muulla tavoin olisi mahdollista (Shapiro, 2011, s. 16) ja näistä syistä matkailu tarjoaa kiinnostavan kontekstin tutkia ja ymmärtää eläin-ihmissuhteita. Matkailijoiden tietoisuus luonnon monimuotoisuuden vähenemisestä ja ilmastonmuutoksen vaikutuksista luontoympäristöihin on lisääntynyt, ja matkailussa onkin nosteessa sukupuuttomatkailluimiö, jossa uhanalaiset eläimet ja luontoympäristöt kiinnostavat (Cohen, 2009, s. 100–101).

Tämä puheenvuoro perustuu pro gradu -tutkielmaani (Sarén, 2024), jossa tutkin sukupuuttomatkaillen mahdollisuuksia olla muokkaamassa vallitsevia antroposentrisiä käsityksiä ja käytäntöjä eläin-ihmissuhteissamme. Tutkimukseni näkökulma on posthumanistinen, eli moninaisia suhteita korostava ja ei-ihmiskeskeisyyteen pyrkivä (ks. esim. Engelman, 2019). Tutkielmassani tarkastelen, miten lajien välinen tasa-arvo ja ekosysteemien kokonaisuuksien arvo voitaisiin ymmärtää riippumatta niiden käyttöarvosta ihmisille. Keskeisin käsite tutkielmassani on biofilia, joka toimii keinona jäsentää antroposeenin ongelmia ja ekologisesti kestävämpää muutosta matkailun kontekstissa. Biofilian on kuvattu tarkoittavan voimakasta rakkautta elämää ja kaikkea elävää kohtaan. Siihen voidaan sisällyttää myös huolenpito kaikesta elollisesta ja elottomasta luonnosta. (Kallio ym., 2022 s. 35.) Tutkielmassani tarkastelen myös sukupuuttomatkaillen mahdollisuuksia olla kehittämässä asenteita kohti biofiliaa; vastuuntuntoisuutta, huolenpitoa, kunnioitusta ja rakkautta kaikkea elollista – sekä eläimiä ja luontoa mutta myös ihmistä itseään – kohtaan.

Tutkielmani empiirinen tutkimuskohde on sukupuuttomatkailla alueellaan harjoittavien matkailun alueorganisaatioiden verkkosivujen mediatekstit, Australiassa, Norjassa ja Ruandassa. Tutkin mediateksteissä käytettyä kieltä diskurssianalyysin keinoin posthumanistisesta näkökulmasta. Tutkielmani avaa tämän ajan eläinmatkailun puhetapoja sekä matkailuun yhdistyvää eläinten osaa yhteiskunnassa. Tutkielmani osallistuu matkailututkimuksen alueella vastuullisen villieläinmatkailun edistämiseen tunnistuen yhteiskunnallisesti kestävämpiä käytänteitä. Näiden aiheiden käsittely on ajankohtaista ja tarpeellista.

ta, sillä ne eivät kosketa ainoastaan matkailuun liittyviä ilmiöitä, vaan laajempia globaalisti vaikuttavia ja vallalla olevia asenteita sekä toimintatapoja.

Sukupuuttomatkailu kertoo antroposeenin ajalle ominaisesta jännitteestä ihmisten ja luonnon välillä. Toisaalta ihminen vaikuttaa merkittävästi luonnon ekosysteemeihin, mutta samalla pyrkii vähentämään tätä vaikutusta tiedostaen olevansa osa luontoa. Sukupuuttomatkailu ei siis ole vain uhanalaisten eläinten tai katoavien kohteiden elämyksellistä kokemista, vaan sen on todettu voivan olla myös luonnonsuojelun edistämistä. Sukupuuttomatkailulla onkin mahdollisuus osoittaa kunnioitusta luonnolle ja sen suojelulle. (Lemelin ym., 2011, s. 5–6.) Luonto- ja sukupuuttomatkailu saattavat tulevaisuudessa olla yhä keskeisempi osa alan kehitystä, kun ekologiset kriisit uhkaavat lajeja ja ekosysteemejä.

Eläinten hyvinvointi ja matkailun haasteet: Tietopohjan ja käytännön välinen kuilu

Eläimiä hyödynnetään matkailussa monin tavoin, ja vaikka matkailu voi edistää biologista monimuotoisuutta, monet sen vähenemiseen yhdistyvät tekijät liittyvät myös matkailun kehittämiseen. Tällaisia tekijöitä ovat esimerkiksi maan raivaus, saastuminen ja ilmastonmuutos. Matkailua onkin pidetty yleisesti ihmiskeskeisenä perusteena luonnon monimuotoisuuden arvostamiselle. (Kline ym., 2023, s. 1173.) Herkille alueille kohdistuvan matkailun paradoksaalisuutta kuvaa myös se, että näille alueille matkustaminen voi nopeuttaa niiden tuhoutumista (Shapiro, 2011, s. 15).

Matkailussa vallitsevien antroposentristen kehysten purkamiseksi olisi hyödyllistä laajentaa näkökulmiamme sekä luonnon rooliin että erilaisten kulttuurien ja yhteiskuntien käsityksiin. Eläinten ja kasvien olemassaolon ymmärtäminen vaihtelee eri kulttuureissa, ja esimerkiksi alkuperäiskansojen näkemykset kasvien kyvyistä eroavat merkittävästi länsimaisten yhteiskuntien käsityksistä (Grimwood & Höckert, 2023).

Länsimainen yhteiskunnallinen tutkimustieto eläimistä on kuitenkin edistynyt viime vuosikymmenten aikana ja näin ollen keskustelu ja huoli matkailualalla eläinten kohtelusta ja oloista on lisääntynyt. Silti nämä teemat ovat saaneet vain vähän huomiota matkailututkimuksessa ja keskustelua käydään enimmäkseen muilla tieteenaloilla. Ja vaikka eläinten hyvinvointi on yhä tärkeämpi teema matkailussa, monet viralliset asiakirjat ja standardit eivät vielä sisällä selkeitä ohjeita ja linjauksia eläinten kohtelusta, mikä jättää alan toimijat ilman yhtenäisiä suuntaviivoja. (CBI, 2023; Schweiggart, 2024; Äijälä ym., 2016, s. 46–47.) Huomiotta on jäänyt esimerkiksi eläinten käyttäytymistieteellisen tutkimuksen osoitus siitä, että muillakin eläimillä kuin ihmisillä on kiinnostuksen kohteita sekä kognitiivista, emotionaalista ja moraalista älykkyyttä. Tiedetään, että eläimet eivät ole kykenemättömiä kertomaan haluistaan tai tarpeistaan. On myös ymmärretty, että monilla lajeilla on kehittyneitä kommunikointitapoja, mutta me ihmiset emme usein vain ole riittävän kyvykkäitä ymmärtämään, miten eläimet ilmaisevat aikomuksiaan ja tarpeitaan. (Freeman ym., 2011, s. 590–591; Telkänranta, 2015, luku 2.)

Viime vuosina matkailussa on havaittu, ettei eläinten lajityypillisiä tarpeita edelleenkään huomioida riittävästi, vaan niitä pidetään riittämättömissä oloissa esillä matkailijoi-

ta varten - viihteenä tai osana kulttuuria (ks. esim. García-Rosell & Tallberg, 2021; Äijälä ym., 2016). Vaikka vastuullisuus ja kestävyys ovat saaneet paljon huomiota eläinmatkailun tutkimuksessa, omaksuvat nämä tutkimukset yleensä antroposentrisen näkemyksen, eikä niissä juurikaan huomioida oikeudenmukaisuuskysymyksiä eläinten näkökulmasta. Oikeudenmukaisuutta edistävien käytäntöjen sulauttaminen matkailujärjestelmiin ei ole yksinkertaista, koska historialliset ja kulttuuriset ajattelutavat ovat syvälle juurtuneita ja vaikeasti muutettavia. (Fennell & Sheppard, 2021, s. 314–315, 331–332; Kline ym., 2023, s. 1176–1177.)

Matkailijoiden rajallinen tieto eläinten normaalista, eli lajityypillisestä käyttäytymisestä voi olla synnä sille, ettei eläinten hyvinvointistandardeja oteta riittävästi huomioon (von Essen ym., 2020, s. 2). Syitä tähän rajalliseen tietoon voi olla esimerkiksi riittämätön koulutus tai tieto, kulttuuriset asenteet, taloudelliset intressit, kosketuksen puute luontoon tai väärinkäsitykset ja stereotyyppit. On osoitettu, että puutteellisia käsityksiä ilmenee myös eläinten hoivaa toteuttavien ja luonnonsuojelun harjoittajien keskuudessa (ks. esim. Berger-Tal ym., 2016). Matkailualan ammattilaisten tiedot vaikuttavat myös matkailijoiden käyttäytymiseen ja kokemuksiin. Ammattilaisten koulutuksen kehittäminen olisikin ensiarvoisen tärkeää. Koulutuksen kehittäminen tuottaa kuitenkin haasteita, sillä länsimaisissa oppimisfilosofioissa ja opetusmateriaaleissa ihmiskeskeisyys on vallalla ja luonnon oletetaan palvelevan ihmisten etuja. Myös kestävä kehityksen koulutuksissa luonto on ymmärretty enimmäkseen resurssina (ks. esim. Engelmann, 2019).

Tutkielmassani sukupuuttomatkaillen diskurssien tutkimus osoitti, että valtakurssit vahvistavat eläinten ja luonnon hyväksikäyttöä, objektisointia, viihteellistämistä ja kaupallistamista. Tällaiset puhuvat ovat antroposentrisyyteen keskittyneitä ja puhtaasti ihmillisiä. Puhuvat luovat maailmaa, jossa luonto ja eläimet nähdään lähinnä ihmisten hallinnassa ja käytettävissä olevina luonnonvaroina. Maailman tila huomioiden, ihmiskeskeiset ja antroposentriset lähestymistavat eivät kuitenkaan enää riitä ja matkailun oikeudenmukaisuuskeskusteluihin olisi tuotava mukaan myös eläinten ja luonnon huomiointi. (ks. esim. García-Rosell & Tallberg, 2021, s. 103–106; Kline ym., 2023, s. 1168, 1170).

Tutkielmassani korostuivat myös havainnot puhetavoista, joissa eläimiä inhimillistettiin (antropomorfismi) tai eläimiin liittyvä sisältö osoitettiin lapsenomaisempana tai yksinkertaistettuna (disneyfikaatio). Tällaiset puhuvat voivat auttaa ihmisiä laajentamaan rajallista tietouttaan ja käsityksiään heille tuntemattomista asioista, kuten esimerkiksi uhanalaisuuteen johtaneista tapahtumaketjuista. Tällaiset puhuvat aiheuttavat kuitenkin myös haittoja, kuten esimerkiksi asianmukaisen kunnioituksen puutetta eläinten luonnollista käyttäytymistä kohtaan sekä vääristyneitä kuvia eläimistä, niiden tarpeista tai luonnosta.

Nykyisessä sukupuuttomatkaillen viestinnässä valta-asetelmat, eli muun muassa eläimen äänen puuttuminen sekä antropomorfisointi ja disneyfikointi luovat ja ylläpitävät luontosuhdetta, joka on tyypillinen antroposeenin ajalle. Matkailun vastuullisuutta kehitettäessä olennaista olisi tunnistaa tällaisten puhetapojen vaikutukset. Meidän onkin uskallettava tarkastella kriittisesti vuosikymmeniä ja vuosisatoja normaaleiksi oletettuja

diskursseja ja alkaa pohtia vaihtoehtoisia tapoja, jotta ajanjaksomme vallitsevat käytännöt voisivat vaihtua kaikelle elolliselle reilummiksi. Jotta tällainen reiluus voisi toteutua, on meidän keskityttävä nyt ja tulevaisuudessa varsin laajamittaisiin tasa-arvon ja hyvinvoinnin kysymyksiin.

Matkailun syvemmät merkitykset: biofiliaa ja yhteyksien syventymistä

Matkailu, ja erityisesti sukupuuttomatkailu, voi olla keino kehittää ihmisen ja muun elollisen vuorovaikutusta sekä biofilian kehittymistä. Matkailu mahdollistaa suoran kosketuksen luontoon, moniaistiset kokemukset, yhteyden paikallisyhteisöjen kanssa sekä elämysperusteisen oppimisen. Tällaiset elämykset luovat kehykset biofilian kehittymiselle, kun matkailija syventää ymmärrystään ja arvostustaan luonnon monimuotoisuudesta sekä yhteys luontoon vahvistuu. (ks. esim. Schweinsberg ym., 2021). Sukupuuttomatkailussa biofilia voi ilmetä syttyvänä tai syvenevänä vahvana rakkautena eläimiin ja luontoon, joka ohjaa matkailijoita hakeutumaan osaksi vastuullisia luontokokemuksia. Tällöin matkailijat saattavat tuntemansa rakkauden kautta nauttia luonnosta ja lisäksi sitoutua luonnon suojelemiseen.

Sukupuuttomatkailun diskurssien tutkiminen osoitti, että nämä voivat olla vaikuttamassa matkailijoiden biofilian kehittymiseen eri tavoin riippuen siitä, millaisia arvoja ja näkökulmia diskurssit korostavat sekä millaista ymmärrystä ja maailmaa niiden kautta luodaan. Diskurssit, jotka korostavat luonnon biodiversiteetin ja vastuullisten toimintatapojen edistämistä ja jossa etumme asetetaan tasavertaisiksi eläinten ja luonnon etujen kanssa, voivat mahdollistaa biofilian syttymisen ja kehittymisen. Eräs keino matkalla kohti biofiliaa, olisikin kiinnittää huomiota juuri eläin- ja luontomatkailun diskursseihin.

Koko matkaprosessi ja siihen liittyvä tietoisuuden avartuminen voi olla varsin vaikuttava ja elämää mullistava kokemus. Matkaprosessi sisältää niin tiedonhaun kohteesta, itse matkan, matkailuviestinnän kuin matkan myötä syntyneen ymmärryksenkin. Kokemus joko itsessään tai osana muuta tietopääomaa voi muovata ihmisen ajattelua ja toimintaa kohti arvostusta ja rakkautta kaikkea elollista kohtaan – kohti biofiliaa. (ks. esim. Hassan ym., 2024; Hoogendoorn, 2021). Mutta jotta matkailijan ymmärrys voi kehittyä, on matkailutoimijoiden syvennettävä ymmärrystä matkailun vastuullisuudesta. Tällöin biofilian kehittyminen mahdollistuu. Erityisesti ekosentrisen ajattelun vahvistaminen ja tunnustaminen osaksi matkailun vastuullisuutta olisi tärkeää. Ekosentrisyys keskittyy ympäristön ja ekosysteemien hyvinvointiin matkailutoiminnan kautta. Tämä tarkoittaa, että matkailijat ja matkailutoimijat tekevät valintoja, jotka eivät ainoastaan minimoi aiheutuvia haittoja vaan myös tukevat ekosysteemien hyvinvointia, säilymistä ja elpymistä.

Ekosentrisellä matkailulla voisi tulevaisuudessa olla merkittävämpi rooli kestävässä kehityksessä osana matkailustrategioita, joissa matkailutoimijat sitoutuvat suojelemaan toiminta-alueidensa ekosysteemejä. Sukupuuttomatkailussa resurssien oikeudenmukaisuuden kehitys vaatisi myös sen, että eläimet ja luonto tunnistettaisiin matkailun sidosryhmäksi (ks. esim. García-Rosell & Tallberg, 2021, s. 103–106; Kline ym., 2023, s. 1168, 1170). Tämä tarkoittaisi vastavuoroisuuden ja huolenpidon korostamista suhteissamme eläimiin ja luontoon. Resurssien jakautumisen oikeudenmukaisuuden tulisikin sisältää enemmän

kuin mitä voidaan löytää ihmissuhteiden alueelta, eli se sisältäisi myös muun muassa ekologisia ja maantieteellisiä oikeuksia eläimille. (Kline ym., 2023, s. 1168, 1170.)

Pro gradu -tutkielmani pohjalta olen ymmärtänyt, että matkailukentän muutostarpeiden ja biodiversiteetin kriittisen tilan huomioiden, olisi pohdittava tulevaisuuden eläin- ja luontomatkoilun muodoksi ekosentristä matkoilua. Tämä matkoilumuoto korostaisi eläinten lajityypillisen käyttäytymisen ymmärtämistä, tasa-arvoisuutta lajien välillä, ekosysteemien kokonaisuuksien arvoa riippumatta sen käyttöarvosta ihmisille, luontoyhteyden vahvistamista sekä vastuuntunnon, välittämisen, huolenpidon ja rakkauden vahvistamista. Osa ekosentristä ajattelua voi olla myös se, että matkalla tietyn eläimen näkemisen sijasta tavoiteltaisiinkin eläimen ja sen elinympäristön suojelemiseen osallistumista. Tämä edellyttäisi uudenlaista tuotekehittelyajattelua.

Tutkimme tulevaisuudessa sitten eläin-, sukupuoli- tai ekosentristä matkoilua, on tärkeää tiedostaa näihin liittyvien ilmiöiden ja diskurssien tutkimuksen mahdollisuudet toimia matkoilualalla suunnannäyttäjänä. Matkoilu voi siis olla muutakin kuin ihmisten viihdyttämistä ja kulutustaloutta. Se voi olla väline biodiversiteetin suojelussa ja tietoisuuden lisäämisessä sekä aktiivista uhanalaisten lajien suojelua. Ennen kaikkea se voi vahvistaa huolenpitoamme ja rakkauttamme sekä olla avain elämän jatkumisen ja hyvinvoinnin kannalta, kaikelle meille elolliselle.

Lähteet

- Berger-Tal, O., Blumstein, D. T., Carroll, S., Fisher, R. N., Mesnick, S. L., Owen, M. A., Saltz, D., St. Claire, C. C. & Swaisgood, R. R. (2016). A systematic survey of the integration of animal behavior into conservation. *Conservation biology*, 30(4), s. 744–753. <https://doi.org/10.1111/cobi.12654>
- CBI. (2023). Improving the welfare of animals in tourism. Centre for the Promotion of Imports from Developing Countries. <https://www.cbi.eu/news/improving-welfare-animals-tourism>
- Cohen, E. (2009). The Wild and the Humanized: Animals in Thai Tourism. *Anatolia: an international journal of tourism and hospitality research*, 20(1), s. 100–118. <https://doi.org/10.1080/13032917.2009.10518898>
- Engelmann, S. (2019). Kindred Spirits: Learning to Love Nature the Posthuman Way. *Journal of philosophy of education*, 53(3), s. 503–517. <https://doi.org/10.1111/1467-9752.12379>
- Fennell, D. A. & Sheppard, V. (2021). Tourism, animals and the scales of justice. *Journal of sustainable tourism*, 29(2–3), s. 314–335. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1768263>
- Freeman, C. P., Bekoff, M. & Bexell, S. M. (2011). Giving voice to the “voiceless”: Incorporating nonhuman animal perspectives as journalistic sources. *Journalism studies (London, England)*, 12(5), s. 590–607. <https://doi.org/10.1080/1461670X.2010.540136>
- García-Rosell, J-C. & Tallberg, L. (2021). Animals as tourism stakeholders: Huskies, reindeer, and horses working in Lapland. Teoksessa Rickly, J. M. & Kline, C. *Exploring Non-Human Work in Tourism: From Beasts of Burden to Animal Ambassadors*, s. 103–121. <https://doi.org/10.1515/9783110664058-007>

- Grimwood, B. S. & Höckert, E. (2023). Cultivating relations with plant stories. *Annals of tourism research*, 103, 103661. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2023.103661>
- Jutila, S., Höckert, E. & Rantala, O. (2023). Becoming Fragile. Teoksessa Rantala, O., Kinnunen, V. & Höckert, E. (toim.), *Researching with Proximity: Relational Methodologies for the Anthropocene*. Springer International Publishing AG, s. 43–57. <https://directory.doabooks.org/handle/20.500.12854/122435>
- Kallio, J., Pulkki, J., Saari, A. & Tervasmäki, T. (2022). Ekoterapeuttinen itsekasvatus: Tulkinta Erich Frommin rakkauden teoriasta kapitalooseenin ajassa. *Kasvatus & Aika*, 16(3), s. 25–48. <https://doi.org/10.33350/ka.111733>
- Kline, C., Hoarau-Heemstra, H. & Cavaliere, C. T. (2023). Wildlife Equity Theory for Multispecies Tourism Justice. *Journal of Travel Research*, Vol. 62(6), s. 1167–1180. <https://doi.org/10.1177/00472875221129254>
- Lemelin, R. H., Stewart, E. J. & Dawson, J. (2011). An introduction to last chance tourism. Teoksessa Lemelin, R. H., Dawson, J. & Stewart, E. J. (toim.), *Last Chance Tourism: Adapting tourism opportunities in a changing world*, s. 3–9. Routledge. <https://doi-org.ezproxy.ulapland.fi/10.4324/9780203828939>
- Sarén, S. (2024). Biofilia sukupuuttomatkailussa antroposeenin aikana. Pro gradu -tutkielma. Lapin yliopisto. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2024101077210>
- Schweiggart, N. (2024). Mapping the role of animal welfare in tourism: examining discourses in tourism research and beyond using a bibliometric co-occurrence analysis of author keywords. *Journal of Ecotourism*, 23(4), 740–767. <https://doi.org/10.1080/14724049.2024.2319221>
- Shapiro, K. (2011). Foreword. Teoksessa Lemelin, R. H., Dawson, J. & Stewart, E. J. (toim.), *Last Chance Tourism: Adapting tourism opportunities in a changing world*, s. 13–16. Routledge. <https://doi-org.ezproxy.ulapland.fi/10.4324/9780203828939>
- Telkänranta, H. (2015). *Millaista on olla eläin?* E-kirja. SKS-Kirjat. <https://www.ellibslibrary.com/book/9789522226778>
- von Essen, E., Lindsjo, J. & Berg, C. (2020). Instagranimal: Animal Welfare and Animal Ethics Challenges of Animal-Based Tourism. *Animals (Basel)*, 10(10), 1830. <https://doi.org/10.3390/ani10101830>
- Äijälä, M., García-Rosell, J-C. & Haanpää, M. (2016). Kirjallisuuskatsaus: Eläimet osana matkailutoimintaa. *Matkailututkimus*, 12(2), s. 45–59. <https://journal.fi/matkailututkimus/article/view/95756>